

Nagy az Isten állatkertje...: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben, szerk. Mercs István; *Állatszimbólumtár*, szerk. Vígh Éva

Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2019, 293 l.; Budapest, Balassi Kiadó, 2019, 398 l.

Az állat a valós ábrázolás mellett metaforaként, szimbólumként vagy allegóriaként van jelen az irodalomban. Megtaláljuk különböző korok irodalmában, a népmeséktől, mondáktól, eposzoktól kezdve a kortárs irodalomig.

A Mercs István szerkesztette *Nagy az Isten állatkertje...: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben* című kötet tanulmányai a magyar irodalom állatábrázolásait és nevezetes állatalakjait mutatják be. A kötet műközpontú értelmezések sorozata, nem enciklopédikus jellegű. A szövegek elrendezése kronologikus, a magyar népballadák állatábrázolásaitól a 20. századi művekben megjelenő állatszereplőkig jutunk el.

Az irodalmi művekben felbukkanó állatneveket meghatározták az egyes korok nemzetközi toposzai, a szerzők élete és környezete, valamint olvasmányai. Ahogy az előszóban Ács Pál is hangsúlyozza, ezekben az állatmetaforákban nem valóságos lények mutatkoznak meg. A költői képekbe foglalt állatok a köznyelvnél sokkal kifejezőbben gazdagítják a versszövegek jelentését. Az állatok leggyakrabban egy-egy jellegzetes tulajdonságuk miatt kerülnek be a szövegekbe. A bibliai tárgyú, vallási témákat feldolgozó művekben az állatok a keresztény hagyomány által megkötött jelképes tartalmakat jelenítenek meg. Majdnem ugyanez jellemző az ezópusi állatmesékre: a fabulák állatszereplői valójában emberi jellemeket képviselnek.

Küllös Ilona *Vadak vagy szelídek? Állatok a magyar népballadákban* című tanulmányában a magyar népballadakorpuszt vizsgálva arra keresi a választ, hogy milyen szerepet töltenek be az állatok ebben a műfajban. Hat csoportra osztja a lehetséges funkciókat: a történetet elindító és mozgásban tartó állatok (ilyen például az állatformájú égi követ); a drámai eseményt elindító, ám mégis mellékszereplőként megjelenő állatok (a „fene farkasok” akiket Kőműves Kelemen azért idézne felesége útjába, hogy megakadályozza, hogy testével emeljék magasra Déva várának falait); frázisokban és szóhasználatokban megjelenő állatok (az események környezetét, a szereplők társadalmi státuszát jelölik, ilyen például a „cifra szabólegény”); szimbolikus, metaforikus állatnevek (pl. a napszakot jelölő kakasszó, míg a madár a szabadságot jelképezi, a „bús gerlice” a hűséget, a síron túli szerelmet szimbolizálja); állatok záró pozícióban

(rímtoposz révén bukkannak fel); állatnevek proverbális frázisként (’törbe csálnak’ értelemben fordul elő például a „megvetik a hurkot, megfogják a rókát” szókép).

Szentmártoni Szabó Géza a Balassi Bálint és kortársai művében szereplő állatokat vizsgálja. Noé bárkájának állatai szerepelnek már a *Gesta Hungarorum* egyik novellájában is, majd ennek nyomán Tinódi Lantos Sebestyén „Sok részögös, hallgassátok erkölcsöket” kezdetű énekében. Jónás bálnás történetét többen is elővették, köztük Batizi András (*Jónás prófétáról*) és Tinódi (*Jónás Próféta históriája*). 16. századi műveinket vizsgálva szóba kerülnek állatok Bogáti Fazekas Miklós Jób könyvének fordításában, Batizi András *A megjött és megleendő dolgoknak históriájában* vagy a protestáns prédikációk példázataiban.

Balassi verseinek hasonlataiban és a metaforáiban nagyon gyakori szereplők az állatok. A költői fikció mögött érzékelhetők a természet közelségében vitézi életet élő szerző mindennapi tapasztalatai. A legnagyobb számban a madarak, majd háziállatok és a vadon élők szerepelnek, őket követik a hüllők, rovarok és vízi lények. A tanulmány második része a Balassi-versekben leggyakrabban szerepeltetett állatokat mutatja be a versek kontextusában: Balassi a féltékenységet gerjesztő szerelmet például féregnek nevezi (VIII. Caelia-ének), és Cupidót szintén a féreghez hasonlítja (A Csáky-énekeskönyvben fennmaradt Balassi-vers).

Jankovics József Gyöngyösi István állatszimbólumait mutatja be. Gyöngyösi a barokk retorikájának és poétikájának alapelemeként tudatosan alkalmazta az állatok szerepeltetésének technikáját. Állatkertjében találunk csodás lényeket is, mint a gyakran szerepeltetett porából megéledő Főnix. Gyakori állat még a sas, a szelídebb gerlice és galamb vagy a fondorlatot jelző kígyó és a hatalmat szimbolizáló medve. Jankovics kiemeli a *Porából megéledett Főnixben* szereplő madárkatalógust vagy ugyanebben a műben a török sereg felvonulását, amelyben a madarak tollai, az állatok bundája jelzi a ruházat értékét.

Csörsz Rumen István a moralizáló verseket vizsgálja az állatszimbolika szempontjából. A *Kájoni-kódexben* felbukkanó *A nyúl éneke* című vers a műfaj első magyarországi példája. A vadászok által üldözött nyúl itt a kiszolgáltatottság, az áldozat szimbóluma. A tanulmány bemutatja a vers magyar és latin változatát, elemezve a versformát és a dallamot is. A nyúlhistória hamar ponyvára került, és ezzel az egyik legismertebb 17. századi szöveggé vált, dallama is elterjedt. A 18–19. században számos kiadást megért, annak ellenére, hogy a kor új esztétikai elveket valló szerzői kártékonynak ítélték. A tanulmány második része *A pitypalatty* éneke című verset ismerteti, amely *A nyúl énekének* műfaját idézi fel: az ének hőstét, a fürjecskét, akár a nyulat, mindenki háborgatja, mivel a fürjtojás keresett ingyencség volt. A fürj dala kikopott a hagyományból, de az üldözött nyúl története tovább élt a 20. században is.

Ifjabb Hatvani István 1799-ben megjelent *Mesék* című művével nem foglalkozott a szakirodalom. A szerző célja az volt a történetekkel, hogy hosszan elhúzódó betegsége éveiben önmagát szórakoztassa. A mesék fordítások és átdolgozások. A versszövegek

végén Hatvani feltüntette a fordítás alapjául szolgáló eredeti művek címét. Lengyel Réka tanulmányában részletesen bemutatja Hatvani fordításai és az eredeti szövegek viszonyát. Elemzésében rámutat arra, hogy az eredeti művek szerzőségével több probléma is felmerül. Számos példával támasztja alá, hogy több állatmese forrása nem a szerző által megjelölt La Fontaine gyűjteménye, hanem François-Joseph Desbillons francia jezsuita meséi. Hatvani 20 állatmeséje közül 13-nak a forrása Desbillons, annak ellenére, hogy a kötetben a Hatvani által forrásként megjelölt szerzők ettől eltérnek.

Hegedüs Béla tanulmánya egy, a korban különlegesnek számító állatról, a kaméleonról szól, amelyet Robert Schultz hallei piarista természettudós és Kalmár György nyelvész és polihisztor egy időben (1754-ben) látott Palesztinában. Schultz kísérletekbe kezdett a kaméleonnal, zöld, kék, piros és fehér kendőkbe rakta az állatot, így látva, hogy az a fehér szín kivételével az összessel azonossá tudott változni. Annyira vonzódott a kaméleonhoz, hogy preparátumát magával vitte Halléba. Kalmár latin nyelvű grammatikájában több oldalon keresztül foglalkozik az állattal, de teljesen másként viszonyul a képességeihez, mint Schultz. Kevésbé érdeklődik az állat különleges színváltoztató tulajdonsága, inkább a szimbolikus jelentése foglalkoztatja, a képmutatás analógiájaként írja le. Hegedüs arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 18. századi szövegalkotót befolyásolták-e személyes asszociációi abban, hogy mit gondol a kaméleonról.

A következő tanulmány egy nagyobb időbeli ugrással a 19. század végére kalauzolja az olvasót. Buda Attila, miután rövid összefoglalót ad a legfontosabb ornitológiai munkákról, K. Nagy Sándor *A madár-bírák* című könyvét mutatja be, amely egy szépirodalmi köntösbe bújtatott, ornitológiai tárgyú madárvédelmi mű. A regényben szereplő madaraknak vannak emberi érzelmeik, gondolataik. Buda a regény elemzésében a cselekmény bemutatásán túl kifejti a mű különböző rétegeit, megfeejt a történelmi, aktuálpolitikai utalásokat. Részletesen elemzi a szerző etológiai szemléletét, az egyes madarak viselkedésének pontos beillesztését a cselekménybe.

Cséve Anna Móricz Zsigmond állatmeséiről ír. Bemutatja a mesekönyvek kiadás-történetét és recepcióját. Elemzése során feltárja a Móricz által használt forrásokat, megállapítja, hogy az állatmesék szövegelőzményei nagyrészt a folklórban gyökereznek, a források elsősorban népköltési gyűjtemények voltak. A tanulmány rávilágít, hogy Móricz tapasztalata népköltési gyűjtőként hogyan segítette hozzá egy új típusú állatmese műfajának a létrehozásához.

Mercs István Nagy Lajos *Képtelen természetrajz* című, stílusparódiaként is értelmezhető művét mutatja be. Az állatokról való tényszerű megállapítások etikai-morális tanulságokkal, társadalmi, politikai áthallásokkal keverednek Nagy Lajos történeteiben. A tanulmány elemzi az antik enciklopédikus művekhez hasonló jelleg előzményeit. Mercs a művet az emberi viselkedés és gondolkodás természetrajzának vizsgálja, mivel Nagy Lajos humoreszkjeiben gyakran állít párhuzamot ember és állat között. A nyelvi humor vizsgálata mellett a tanulmány bemutatja a *Képtelen természetrajz* forrásvidékét.

Mészáros Tibor tanulmánya Márai Sándor bestiáriumába ad betekintést. Bemutatja, hogyan jelennek meg az állatok Márai írásaiban, milyen gondolatokat társít hozzájuk, hogyan kapcsolódnak az emberekhez. Márai állatokat szerepeltető írásait több különböző elemzési szempont szerint mutatja be: ember és állat közössége, állat felsőbbrendűsége az ember felett, az emberszeretet rovására történő állatszeretet, állat mint egy emberi léthelyzet kifejezője, az ember történelmére utaló állattörténetek, az ember állati szintre süllyedése. Legrészletesebben a *Csutora* című regényről és Márai kutyákkal való kapcsolatáról olvashatunk.

Csutorához hasonló, önálló személyiséggel rendelkező kutya a főszereplője Déry Tibor *Niki* című regényének. Takács Miklós új szempontok szerint mutatja be a művet, elemezve a szag motívumát, a testek közötti viszonyt és rámutatva a regényben szereplő iróniára.

A kötetben több olyan szerző és mű kerül a középpontba, amelyekkel a szakirodalom kevésbé foglalkozott: például egy elfeledett 20. századi író, Gáli József, akinek *Szűnyogok és nemeskócsagok* című novellagyűjteménye szinte ismeretlen a mai olvasó előtt. Kőszeghy Péter elemzésének köszönhetően a novellákon keresztül kirajzolódik a nehéz sorsú szerző élete. Az állatszereplőkön túl, időben visszafelé haladva, a felnőttkor, majd a gyermekkor motívumai uralják az írást.

Fekete István *Kele* című gólyaregényének egy állatszereplőjét, Miskát, a szamarat helyezi középpontjába Sánta Gábor tanulmánya. A szereplők közül a szamár a legösszetettebb személyiség, erős emberallegória. A szamár alakjának vizsgálata során az állat emberi tulajdonságai bontakoznak ki. A szamár alkalmazkodott az emberek világához, a rabság nyelvén szólal meg, míg Kele, a gólya vele a szabadságot jelképezi.

Sík Sándor katolikus papköltő *Győződ-e még* című verseskötete szintén számos állatszimbólumot rejt. Nagy Balázs bemutatja a kötetben szereplő leggyakoribb állatokat, feltérképezve jelentésüket Sík költészetében. A bibliai utalások (medve, bárány, farkas, kígyó) mellett a versekben leggyakrabban megjelenő állatok a hűséget szimbolizáló kutya és a szarvasmarha, amely általában a tej motívumával kapcsolódik össze.

Áprily Lajos a természet közelségében élt, előbb Erdélyben, majd Visegrád hegyei között. Nagy hatással volt rá Turgenyev, akinek műveit fordította. A természet és az állatok megjelenését Karádi Zsolt vizsgálja Áprily költészetében, először a *Fecskék, őzek, farkasok* című novelláskötetben, majd pedig az egész életműre kibővítve: a kiemelt versek a költő életének alakulására vonatkoznak, a megjelenített állatok egy-egy életszakaszát szimbolizálják.

Lázár Ervin *Négyszögletű kerek erdőjének* világába ad betekintést Gerliczki András tanulmánya. Az erdő lakói ugyan nem állatok, hanem bábszerű teremtenyek. Cselekedeteik fő irányítója a lelkük. Állativá eredendő ártatlanságuk teszi őket. A kerek erdő által felvázolt tér egy olyan menedékhely, ahova a narrátor érkezett meg a szomorúság elleni harcban. A történetek morális tanítása nem csak gyerekeknek szól.

A gyermeklíra állatvilágát mutatja be Végh Balázs Béla, főként kortárs gyerekverseket (többek között Tóth Krisztina, Lackfi János, Szabó T. Anna, Kiss Judit Ágnes verseit) elemezve.

Margócsy István Márton László *Te egy állat vagy!* című kötetét vizsgálja. Márton novelláiban az állatok megőrzik állati identitásaikat. A groteszk elbeszélésmód segít a nehéz és kegyetlen történeteket humorral bemutatni. Maguk az elbeszélések mégis sokkal inkább az emberekről szólnak, mint a címadó állatokról. Nem az ezópusi értelemben, tehát nem úgy, hogy egy-egy állat valamilyen emberi tulajdonságot, erényt vagy gyarlóságot testesít meg. Ezek az állatok állatok maradnak, és nem annyira szereplői, mint inkább kulcsai az egyes történeteknek.

Az állatszimbolika nagyon összetett és kiterjedt terület. Lehet kutatásokat végezni egy-egy állatra vonatkozóan, összpontosíthatunk egyes szerzők alkotásaira vagy csupán egy művére. A tanulmánykötet írásai között találunk különböző vizsgálati szempontokat. A szerzők a 16. századi alkotásoktól a kortárs irodalmi művekig válogatnak az állatokat szerepeltető írások közül, figyelmet szentelve a szakirodalomban kevésbé tárgyalt műveknek is. A tanulmányok nem csupán a hazai irodalom állatszimbólumokat szerepeltető műveit tekintik át, hanem az egyes irodalmi művek forrásvidékét kutatva a téma nemzetközi vonatkozásaira is utalnak.

A Mercs István szerkesztette kötet tematikájához szorosan kapcsolódik az Állatszimbólumtár címmel Vigh Éva szerkesztésében 2019-ben megjelent hiánypótló lexikon. A mű nagyban segítheti az állatok irodalomban és művészetekben való ábrázolását vizsgáló kutatók munkáját. A szimbólumtár 122 valós és képzeletbeli állat szimbolikus jelentéseit foglalja össze ábécésorrendben. A kötet célja az ókori, a középkor- és újkori állatszimbólumok magyar művelődésben megjelenő példáinak az összegyűjtése. A szócikkek az európai, ezen belül a magyar kultúra állatszimbolikájából válogattak (szerepelnek benne kifejezetten a magyar kultúrához tartozó állatok is, például a turul).

A címszavaknál az állatok nevei alatt minden esetben a görög és a latin elnevezésük, majd a szimbolikus jelentésük szerepel. Az egyes szócikkek szerkezeti felépítése a következő: az ókorral indítanak, ezt követi a bibliai előfordulás, majd a középkori és az újkori szimbolika feltárása. A magyar művelődéstörténeti, majd irodalmi vonatkozások után a néprajzi előfordulás következik, végül a művészetekben való megjelenés zárja az egyes cikkeket. Íróik (Darab Ágnes, Újvári Edit, Vigh Éva, Buda Attila, Barna Gábor és munkatársai, Tüskés Anna) elsősorban primer források alapján állították össze, ezzel kompakt, a kutatók és az érdeklődő olvasók számára is hasznos kézikönyvet adva közre. A kötet végén található rövidítések jegyzéke a forrásokra vonatkozó bibliográfiát tartalmazza.

Miskolczi Gáspár 1701-ben megjelent állattermészetrajza, az *Egy jeles Vad-Kert* gyakran szolgál hivatkozási pontként az egyes szócikkekben, amelyeket ezen túl a magyar irodalomból vett példák teszik érzékletessé. Az irodalmi utalások jól reprezentálják

az állatszimbólumok jelenlétét a különböző korok irodalmában. A példák nem a teljesség igényével szerepelnek – nem is felelne meg a kötet jellegének egy ilyen típusú gyűjtés –, de az olvasót inspirálják a továbbgondolásra, egyéb irodalmi kapcsolatok megtalálására. Az állatok szimbolikus ábrázolását a művészettörténetben szintén konkrét példákkal és a vonatkozó magyar szakirodalom feltüntetésével mutatják be. A kötet gazdag képi anyaga nemcsak illusztrációként szolgál, hanem kiegészíti a szócikkek tartalmát. A szimbólumtár hasznos kötet a különböző tudományterületek kutatói számára, és az érdeklődő közönségnek is alpműként szolgál.

Az itt bemutatott két kötet kölcsönösen kiegészíti egymást: a tanulmánykötet új irodalmi példákkal járul hozzá a szimbólumtár példáihoz, míg a szimbólumtárban kifejtett jelentésrétegek egy-egy állat esetében az értelmezés új lehetőségei felé nyitnak.

Dóbk Ágnes